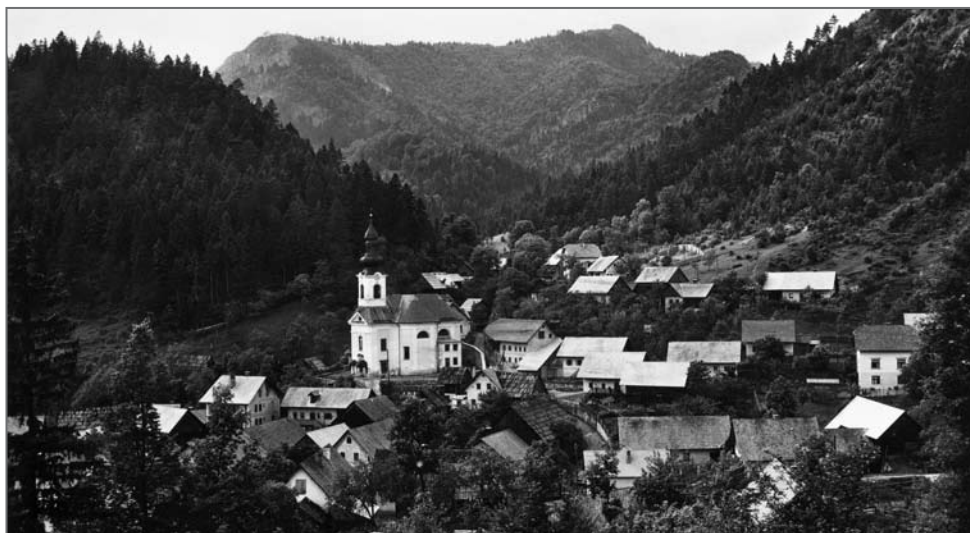

Uvod

Izvleček seminarske naloge Karmen Kristan, ki jo je leta 1985 izdelala na Oddelku za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani pri predmetu Obča etnologija z naslovom *Uvajanje novosti in razkroj tradicionalne kulture ter stopnja njene ohranjenosti na Koroški Beli od zadnjih dveh desetletij 19. stoletja naprej.*

Opredelitev območja

Glede izvora imena Koroška Bela obstaja več teorij. Po prvi naj bi vas dobila ime po Karavankah, po drugi se ime navezuje na pastirje s Koroške, ki so pasli na okoliških planinah južnega pobočja Karavank do doline Save, tretjo pa je razvil amaterski raziskovalec in domačin Branko Čušin, ki je sklepal, da ime ponazarja vzvišen kulturni prostor, kjer so v davnini častili boga Baala. Pri tem se je oprl tudi na arheološke najdbe artefaktov izpred 8000 let in na obstoj antične tovrne poti prek Karavank na koroško stran v Javorniškem Rovtu in Medjem dolu. Koroška Bela je najstarejše naselje v današnji občini Jesenice, ki se prvič omenja v listini leta 1253, in sicer v urbarju briksenških škofov za Bled in Bohinj, ki za Koroško Belo navaja 15 cenzuálnih blejskih kmetij. Leta 1602 pa urbar tu izkazuje 15 kmetij in 35 kajž blejske posesti.

Koroška Bela pred drugo svetovno vojno (hrani GMJ)

Katastrofe

13. novembra 1789 se je sesul hrib Čikla severno od vasi ter zasul 40 hiš in veliko zemljišča. 14. avgusta 1917 so italijanska vojna letala zgrešila železarno ter odvrгла tovor 36 bomb na Koroško Belo, da je pogorelo 47 domačij. Leta 1926 je vas prizadela velika povodenj, kasneje pa so potok Belščico in reko Savo regulirali. Večkrat je prišlo do gozdnih požarov. Prva in druga svetovna vojna sta med prebivalci zahtevali mnogo žrtev.

Geografski položaj

Koroška Bela je kot mnoge vasi Gornjesavske doline navezana na prisojne vršaje Karavank. Leži skrita v dolini potoka Bela na nadmorski višini 609 metrov. Del vasi je v ravnini, jedro pa je prislono v pobočje in razporejeno okoli farne cerkve. V okolici je bilo že davno razvito železarstvo, kar dokazuje rudnik v Belščici in sledovi utrjene rudarske naselbine iz keltske dobe, Ajdinje. Severno od vasi so Turške jame, ljudska zavetišča pred turškimi vpadi. Nad vasjo so bili rovti, pod vasjo pa polja, ki so jih kmetom odvzeli zaradi gradnje blokov in hiš ter širjenja železarne na Belskem polju, Bela 1 in Bela 2. Leta 1931 je še samostojna občina Koroška Bela obsegala 2966 ha površine, od tega njiv in vrtov 134, travnikov in pašnikov 1213, gozdov 1445 in ostalega zemljišča 174 ha.

Oblika naselja

Koroška Bela je veliko gručasto naselje, ki mu dominira vzvišena lega cerkve in se deli na vzhodni del na Vasi ter na zahodno stran grabna, po katerem teče potok Bela. Manjše kmetije so bile še na Kresu. Gruntarji so posedovali boljšo zemljo, kajžarji pa svojo v

Koroška Bela iz zraka okoli 1962 (hrani GMJ)

grabnih in v hribih. Vas se je začela hitreje širiti po drugi svetovni vojni. S širitvijo železarne so bila kmetom odvzeta rodovitna zemljišča v spodnjem delu vasi in na Belskem polju, kjer so izgubili kar 59 ha. Koroška Bela je s stanovanjskimi bloki in modernimi hišami postala

bolj urbana, saj je značaj kmečkega naselja ohranil le njen stari del. Šele po drugi svetovni vojni so naselje razdelili po ulicah – Cankarjeva, Partizanska, Pot ilegalcev, Gorska pot, Sončna pot, Potoška pot, Gozdna pot, Cesta talcev, Prosvetna cesta, ...

Političnoupravna delitev

V času avstro-ogrske države je občina Koroška Bela s svojimi tremi katastrskimi občinami spadala pod okrajno glavarstvo v Radovljici in je zaposlovala administrativna delavca, občinskega slugo, gozdnega čuvaja, mesooglednika in cestarja. Občina je začela aktivno delovati po 16. decembru 1936, ko so izvoljeni odborniki prevzeli občinsko upravo pod vodstvom župana Venclja Perka, ki se je boril za napredek in samoupravo kraja. Že 9. marca 1940 so občinski odbor razrešili, delo pa je prevzela začasna občinska uprava. Upravni položaj Koroške Bele se ponovno ustali šele leta 1955, ko občina Jesenice dobi upravni sedež na Jesenicah in se k njej priključi Krajevna skupnost Javornik - Koroška Bela.

Cerkvenoupravni okvir

Župnija Koroška Bela se je osamosvojila že leta 1788 in odtlej spada pod radovljiško dekanijo in ljubljansko škofijo. V župnijo še danes sodijo tudi Javornik, Potoki in Javorniški Rovt. Župnijska cerkev Svetega Ingenuina in Albuina je edina posvečena tema svetnikoma. Ingenuin je vladal za časa papeža Gregorija Velikega in umrl okoli leta 600, Albuin pa je izhajal iz rodovine koroških mejnih grofov in živel 400 let kasneje, oba pa sta pokopana v briksenški stolnici. Cerkev na Koroški Beli je bila najprej podružnica radovljiške in kasneje jeseniške župnije, leta 1681 je bil tu ustanovljen beneficij, 1788 lokalija in 1875 samostojna župnija. Krstna knjiga Koroške Bele je pisana od leta 1672, mrliška pa od 1675. Stara župnijska kronika je bila

*Obnova cerkvenega zvonika leta 1917
(hrani Izidor Trojar)*

izgubljena med okupacijo, ko je bil župnik izgnan v Srbijo in sta bila v župnišču urejena nemški vrtec ter stanovanje.

Prvotna cerkev je bila sezidana leta 1361 in kasnejša 1754. Po požaru leta 1761 so dozidali sedanjo prostorno baročno stavbo, ki jo je še istega leta 3. septembra 1771 posvetil ljubljanski škof Karel Herberstein. Na ta dan oz. na nedeljo po velikem šmarnu se obhaja spomin na posvetitev. Belani ta praznik imenujejo »smenj«.

Cerkvena streha in zvonik sta pogorela ob bombardiranju leta 1917 in bila obnovljena šele leta 1928. Prvotno pokopališče je bilo okoli farne cerkve, do leta 1961 pa v spodnjem delu vasi, kjer so ga leta 1975 preuredili v Park talcev.

Šola

Glede na starejše pisne in ustne vire naj bi pouk branja in pisanja najprej vodil župnik Valentin Plemelj v privatnih hišah. Od leta 1854 naj bi se pouk vršil Pri Frtinu na h. š. 57, nato Pri Maleju na h. š. 68, kjer so se ga udeleževali prostovoljno. Otroci so pozimi za kurjavo prinašali po nekaj polen od doma.

Prva šola je bila zgrajena leta 1858 – najprej kot farna, od leta 1871 pa kot kot enorazredna ljudska šola. V stavbi s h. š. 85 se je poučevalo do leta 1939. Večja šestrazredna šola s petimi učilnicami ter s stanovanji za učitelja in služitelja pa je bila zgrajena leta 1903

Šola na Koroški Beli leta 1904 (hrani GMJ)

in slavnostno odprta oktobra 1904. Takrat je bilo na območju občine Koroška Bela 177 šoloobveznih otrok. Ker je to število do leta 1938 naraslo na 361, so do konca leta 1939 zgradili novo šolsko poslopje, ki dozidano in prezidano še vedno služi svojemu namenu.

Otroški vrtec je bil najprej osnovan v župnišču, v lastni stavbi pa je VVE Cilke Župančič dobila prostor leta 1979.

Cesta

Na območju Koroške Bele je državna cesta potekala z mnogimi ovinki skozi Javornik, presekala tovarniško območje in vodila tik šole. Kasneje je bila državna cesta preložena južneje, da je tekla čez Belsko polje. Povezavo z mestom zagotavlja lokalni avtobusni promet na relaciji Jesenice–Koroška Bela po letu 1950 dalje.

Društvena in kulturna dejavnost

Kot prvo društvo je bila leta 1897 ustanovljena Prostovoljna požarna bramba.

Leta 1907 je bilo ustanovljeno Katoliško prosvetno društvo, v okviru katerega so delovali dramski odsek, tamburaški zbor in knjižnica. Z darovi župljanov je bil leta 1913 zgrajen društveni dom oziroma cerkvena hiša na h. š. 34, kjer je imelo svoje prostore tudi telovadno društvo Orel. Sedež Sokola je bil na Javorniku, kakor tudi

Člani Katoliškega prosvetnega društva Orel okoli leta 1920 (hrani Martin Noč)

podružnica Svobode v Dežmanovi hiši na Javorniku. Po vojni dobi DPD Svoboda Franc Mencinger nove prostore na Javorniku, kulturni dom. Leta 1963 je bilo v različne sekcije Svobode vključenih že 548 članov. Od leta 1947 deluje podružnica turističnega društva Prijatelj prirode, ki je imela v oskrbi Pristavo v Javorniškem Rovtu, kočvo v Krmi in Storžičev dom pod Triglavom. Prebivalci Koroške Bele pa so se vključevali tudi v razna jeseniška društva.

Trgovine, obrt in gostilne

V sklopu železarne je že v času prve svetovne vojne za preskrbo delavcev delovala Kašta. Leta 1920 je bil ustanovljen »ta rdeč konzum«, kjer so kupovali Svobodaši na Javorniku Pri Filipu in Pri Lukanu. V okviru »ta črnega konzuma« pa so klerikalci kupovali v trgovinah pri Puntarju, ostali pa pri Planinčku. Leta 1938 je v občini Koroška Bela delovalo 11 trgovin, štiri pekarnice, pet mesarij, dve klavnici, štiri brivnice, dva mlekarja, trije obrtniški gradbeniki in tri mizarske, ključavničarska, kovaška in kleparska delavnica. Med obema vojnama so bile na Koroški Beli gostilne Pri Jurčku, Pri Orehenku, Pri Dežmanu in Pri Žvabu. Kmalu po koncu druge svetovne vojne je zamrl belski semenj, ki se je vršil vsako leto 21. avgusta ob farnem žegnanju. Na Koroški Beli so prirejali veselice s plesom v gostilnah in na podu. Gasilske veselice so bile Pri Orehenku. Društva pa so prirejala plesse tudi v svojih domovih in na Kresu.

Demografski razvoj in družbene delitve

Leta 1892 je bilo v občini Koroška Bela (Karner Vellach) 1033 prebivalcev. Od tega v Potokih (Bach) 96, na Javorniku (Jauerburg) 305, v Javorniškem Rovtu (Jauerburger Gereuth) 127 in na Koroški Beli 505. Leta 1931 je občina štela že 3045 prebivalcev in sama Koroška Bela 763 prebivalcev. Porast gre pripisati naraščajočemu zaposlovanju v železarskih obratih Kranjske industrijske družbe. Leta 1952 sam kraj Koroška Bela šteje že 1010 prebivalcev. Če je v občini leta 1900 bilo 199 hiš, jih je bilo leta 1931 358, ko je vas Koroška Bela štela 119 hiš (9 posestnikov, 73 kočarjev in 45 najemnikov). Po vaški hierarhiji pa jih lahko razdelimo tudi na »paurje« (posestnike), kajžarje (bajtarje, kočarje), gosače (najemnike), »koštarje« (le-ti namesto plačevanja najemnine in hrane pomagajo pri delu), berače (občinske reve) in cigane. Prav revnejši del vaškega prebivalstva se je najprej oprijel dela v železarstvu, medtem ko je bilo za kmečke sinove to še neugledno. Vseeno pa je skozi čas bilo kmetov vedno manj, tako da sta bila leta 1985 le še Čop in Matijev, pred drugo svetovno vojno pa so bili lastniki večjih kmetij

še naslednji (vulgo imena): Ledrar, Boltar, Pediclj, Zavelcin, Štefuc, Svetina, Lipovc, Gruntar, Brancelj, Spodnji Čop, Malej, Jurček. Vsi ti so ob večjih delih še zaposlovali dekle, hlapce in dninarje. Ženske so bile gospodinje ali pa so si služile kruh kot šivilje, pletilje, služkinje in po drugi svetovni vojni kot delavke v obratu Iskre na Blejski Dobravi. Slab položaj delavstva se kaže tudi v njihovih stanovanjskih razmerah, saj je bilo v občini leta 1936 od 577 stanovanj kar 338 enosobnih, 201 dvosobnih ter le 38 večsobnih. Večja stanovanja so imeli le premožni, v ostalih pa so povprečno živele več kot štiri osebe v eni sobi. Ni jih bilo malo, ki so ležali po podstrešnih luknjah in v drvarnicah. Ker so bile mezde in delovni pogoji v železarni slabi, veliki splošni stavki leta 1904 in 1935 ne presenečata. Kasneje se je stanje spremenilo. Moderna industrija in podružabljanje pripomoreta k opustitvi domačih obrti. Zaradi gradnje stanovanjskih blokov in železarskih obratov so kmetom odvzeli zemljo, tako da so ostali zgolj živinorejci.

Kmetijstvo

Poljedelstvo in živinoreja sta bili dolgo najpomembnejši kmetijski dejavnosti, dohodki od gozda pa so se povečali po zgraditvi železnice leta 1870. Revnejši sloj si je zaslužek iskal s furmanstvom, oglarstvom, delom v železarskih obratih. Po drugi svetovni vojni se kmetijske površine opuščajo. Zarašča jih gozd in le deloma se uporabljajo kot pašniki (Belska planina). Leta 1918 je bilo v k. o. Koroška Bela 1645 ha zemljišč, razdeljenih v 29 ha najetih zemljišč, 31 ha je bilo danih v najem oz. v užitek, 43 ha je bilo njiv, 175 ha travnikov, 6 ha vrtov, 84 ha pašnikov, 501 ha planin, 797 ha gozdov

in le 30 ha površine, ki ni služila kmetijstvu.

Za poljedelstvo so bile sprva značilne kulture žit, kasneje pa še pridelava živinske krme in novih kulturnih rastlin (krompirja, koruze, fižola in ajde). Od konca 19. stoletja so z uporabo železnega pluga dosegli večjo rodovitnost polj. Žit

Kosci in grabljice na rovtu okoli 1940 (hrani Martin Noč)

ne sejejo že 30 let in gojijo le še krmne ter korenske rastline in vrtno rastline za domače potrebe. Živinoreja z razvitim planšarstvom pa je bila skozi stoletja najmočnejša kmetijska panoga. Najbolj zastopana govedoreja izgubi na pomenu leta 1960 zaradi prepovedi gozdne paše in izgube pašnih površin. Vsaka kmetija je gojila po nekaj prašičev (vsaj enega za prodajo), siromašnejši pa koze zaradi mleka. Premožnejši kmetje pa so redili tudi konje za osebne vožnje in tovorno vprego. Planine so se širile na zgornji gozdni meji in s krčenjem po slemenu navzdol ob studencih. Nekatere so bile le za govedo, na mlečnih pa se je pasla še drobnica. Na skupnih pašnikih so pastirje najemali, za koze pa so poskrbeli kar domači otroci. Na vseh skupnih planinah so v 20. in 30. letih 20. stoletja pašne skupnosti zgradile svoje pastirske koče, ki so bile pritlične ali nadstropne s hlevom spodaj in pastirskim bivališčem zgoraj. Seno so shranjevali na svislih ali v visokih kopah na prostem in ga pozimi s sanmi zvozili v dolino, v zadnjih desetletjih pa ga kar takoj prepeljejo s traktorji. Dokaj množična dejavnost je bilo tudi čebelarstvo, ki pa so ga po drugi svetovni vojni ohranili le redki posamezniki. Po popisih živine v občini Koroška Bela je število posameznih vrst živine leta 1900 in leta 1940 naslednje: 34 in 53 konjev, 442 in 312 goveda, 191 in 206 prašičev, 143 in 8 ovc, 25 in 13 koz, 883 in 986 perutnine ter 400 in 138 čebeljih panjev. Okoli 1980 so stali še štirje čebelnjaki, v enem pa so bile tudi čebele. Poleg vrtov ob posameznih hišah so gojili še sadno drevje (češnje, jablane, hruške in slive). Veliko sadja so posušili ali pa porabili za žganjekuho in pripravo marmelade. V občini je bilo leta 1923 in 1940 naslednje število rodnih dreves: 150 in 200 jablan, 150 in 250 hrušk, 20 in 20 češenj, 150 in 165 sliv ter 50 in 40 orehov.

Obrt

Več stoletij dolga tradicija železarske obrti oz. fužinarstva na Javorniku je dajala kruh tudi prebivalcem Koroške Bele. Rudo so prevažali z Belščice in iz rudnikov nad Javorniškim Rovtom. Ob rudarstvu sta se razvila še kovaška obrt in oglarstvo. Obsežno območje gozda je bila podlaga lesni trgovini in obrtem. Mizarji in kolarji so delali za krajevne potrebe. Ker žag niso imeli, so les vozili v Moste in na Jesenice. V kraju je bilo razvito coklarstvo, s katerim se je bavil še marsikateri kmet in ne le kolar. Zadnji coklar Tomaž Noč - Zgornji Pajer jih je izdeloval do okoli 1950. Znane so bile še pletilje. Ob potokih Javornika in Bele je stalo nekaj mlinov, ki pa so jih zaradi davkov po drugi svetovni vojni opustili. Ob Beli so se vrtela kolesa Medvedovega mlina, ob Javorniku pa

Sedejeva mlina, spodnji do leta 1926, zgornji pa do leta 1955. Manj premožni krajani so za preživetje služili kot gozdni delavci in oglarji. Na kopiščih so ostajali od spomladi do jeseni in prebivali v oglarskih bajtah (prenosljive enocelične brunaste zgradbe). Oglarji so prenehali z delom že

Sedejev mlin okoli leta 1940 (kopijo hrani Izidor Trojar)

konec 19. stoletja. Ker je bilo ob Savi na pretek vrbja, so vaščani doma izdelovali košare in koše za svoje potrebe. Tkalstvo je zamrlo v začetku 20. stoletja, zadnji tkalec pa je prenehal tkati okoli 1920. leta. V prejo pa so domačini nosili v Joštanovo predilnico do pred 50 leti. Pred letom 1941 je bilo v vasi več šivilj in pletilj, ki so kot čevljarji hodile tudi v štero. Zadnja šivilja, ki je hodila delat po domovih še po letu 1960, je bila Polc Mina. Zadnji vaški kovač je bil Zgornji Čop, ki je delal do leta 1937. Čevljarstvo delavnico je imel še 30 let nazaj Šmid in nato priseljeni Radovanović. Po letu 1945 je z nacionalizacijo prenehala mizarska delavnica Pri Mejniki, ki je sicer imela štiri pomočnike in mojstra Vengarja.

Stavbarstvo

V drugi polovici 19. stoletja je na Koroški Beli prevladoval način gradnje hiš z zidanim pritličjem in lesenim nadstropjem, gospodarska poslopja pa so bila po večini v celoti lesena. Čeprav gre za alpski tip, se v nadstropju zunanji lesen hodnik z gankom ne pojavlja povsod.

Še pred 30 leti je bilo na Koroški Beli vsaj 10 hiš, ki od konca 19. stoletja naprej niso bile bistveno spremenjene, takšna je npr. Blažunova hiša. Notranja ureditev prostorov ločuje vežo od kuhinje z zidanim obokom, velbom. Glavni prostor hiše je vedno obrnjen na cestno stran, njemu nasproti pa sta običajno eni ali dve manjši sobi kot kamra in mala hiša ali pa shramba. V nadstropju je prostor za shrambe, kašče, žitnice in običajno še za malo sobo. Na drugi strani veže je vhod v klet, ki pa je lahko tudi v zemlji pod

nivojem tal. Revnejši so gradili pritlične hiše. Več starih hiš datira v 18. stoletje ali še v zgodnejše obdobje. Kmečki dom sestavljata vzporedni zgradbi. Domačije ograjuje plot z dvoriščnimi vrati. Gospodarsko poslopje sestavljata hlev v pritličju in skedenj v nadstropju. Le redke kašče so samostojni objekti. Stogovi so v stegnjeni ali vezani obliki. Bistveno spremembo je povzročil požar leta 1917, saj so bile v požaru uničene stavbe na novo zgrajene iz betona, lesene kritine pa so zamenjale opečnate. Tudi zgornji leseni deli hiš so bili na novo pozidani, sezidani so bili tudi novi hlevi. Kasneje je bilo le v obdobju med 1931 in 1938 zgrajenih novih 132 delavskih hiš, a povsem nenačrtno. Zaradi reševanja stanovanjske stiske je bilo tudi veliko prizidkov. Po prvi svetovni vojni so se začele uveljavljati bele kuhinje,

Maričnekova hiša leta 1985 (hrani Jože Kristan)

po drugi svetovni vojni pa tudi kopalnice in stranišča v hiši. Za oblogo tal so uporabljali deske. Meso so še dolgo dimili v starih črnih kuhinjah in ga hranili v shrambah, žita pa v »kašti«. Po letu 1945 se je začela intenzivna gradnja predvsem moderniziranih hiš brez krajevnih značilnosti in blokov, vedno več pa je bilo tudi predelanih starih hiš. Porušena je bila tudi Štefančeva hiša iz 18. stoletja, čeprav je bila spomeniško zaščitena (kasneje še Maričnekova). Vse bolj pa so se širili tudi pol betonski in pol leseni kozolci, skednji v rovtih pa so se tudi začeli opuščati. Občinski vodovod so gradili od 1930 do 1933, električno razsvetljavo pa je vas dobila leta 1921. V drugi polovici 30. let je bila urejena tudi kanalizacija. Pred tem so ženske s škafi hodile po vodo h koritom, ki so jih nosile na glavi s pomočjo svitka. Okoli 1980 so bila v vasi še štiri korita, dva napajalna.

Stanovanjska oprema

Še v zadnjem četrtletju 19. stoletja so bile še v vseh hišah črne kuhinje z ognjišči pred ustji peči in opremo (burkle, leseni valji, lopar, korci, pepeljak, grebelca in metla). V

prostoru so bili še škafi in vrči za vodo, »štelaža« za lonce, ponekod mala mizica s stoli, obešalnik za »šefle«, pod stropom pa »runte« za sušenje mesa, ... Še pred 30 leti se je ohranilo šest črnih kuhinj. V »hiši« je v kotu ob vratih stala krušna peč (ohranjena v starejših hišah) s klopjo, nad njo pa leseni »gautri«. Levo od vhoda v hišo je bila leva, v kateri so žgali trske za razsvetljavo. V kotu diagonalno nasproti peči je stala miza, ki so jo ob praznikih pogrnili z izvezenim prtom, ter stoli ali klopi okoli nje. Nad mizo je bil »bohkov kot«, ki se je izoblikoval konec 18. stoletja, z lesenim razpelom in nabožnimi slikami na steklo, s stropa pa je visel lesen golob (Sveti duh). Med obvezno opremo so šteli še stensko uro na uteži, obešalnik za obleke, posteljo, zibko ali koš, sklednik, žličnik, skrinjo. Dekoracija pohištva je večinoma izvedena z intarzijo. V kamri so stale postelja, skrinje, omare. V shrambi je bila omara za živila in posodje pa še skrinje »štelaže«. Orodje je bilo hranjeno v šupi.

Po prvi svetovni vojni se uveljavi zidan štedilnik v beli kuhinji, po drugi svetovni vojni pa železni štedilnik. V 20. stoletju se oblačila hranijo »v nizkih in visokih kostnih«, v skrinjah pa ostajajo žita, stara šara, ... Premožnejši kmetje so imeli dvoposteljne spalnice že konec 19. stoletja, bolj množično pa se razširijo po prvi vojni. Otroški koši, pleteni iz vrbja, so bili dolgo v rabi, leseni vozički po letu 1918, postelje in stajice pa po letu 1950.

Komunikacijska sredstva

V šestdesetih letih prejšnjega stoletja so asfaltirali večino občinskih in regionalnih cest in uredili vozne poti do višjih rovtov in senožeti. Prva kolesa se pojavijo po letu 1918 in se že kmalu močno razširijo, prve motorje pa so si premožnejši nabavili že okoli leta 1938. Edini avto v kraju je pred letom 1941 imel gostilničar Žvab, ki se je ukvarjal s prevozništvom, po letu 1960 pa jih je bilo vse več. Prav tako, kot je imelo po letu 1980 avto skoraj vsako gospodinjstvo, je imel traktor skoraj vsak kmet in polkmet. Radijski sprejemniki se pojavijo z napeljavo elektrike po letu 1921, po letu 1945 pa jih je največ znamke Kosmaj, ki so jih dobivali tudi kot nagrado za udarniško delo. Prva televizijska sprejemnika pa sta bila last terenskega odbora in šole. Pred letom 1980 se po vasi razširi telefonsko omrežje, predtem pa so bili telefoni redkost.

Oblačenje

Če so ženske še konec 19. stoletja in v začetku 20. nosile dolga krila z naborki in stisnjena v pasu in pod njimi več spodnjih kril, se v 30. letih krila skrajšajo in pojavijo

enodelne obleke. Proti koncu 19. stoletja čez pas segajoče in priležno krojene jope (jakne) že nadomestijo »špenzerje«. Kasneje pa se za ogrinjanje uveljavijo pletene volnene rute (pleti) in prostopadajoče jopice. Plašči se množično pojavijo po letu 1945. Ob praznikih je ženska noša bolj umirjenih barv. Dolgo so se kot delovno in praznično pokrivalo nosile pisane rute, dekleta pa so ostajala razoglava. Lase so ženske spletale v kite, jih pustile prostopadajoče ali si jih pripenjale h glavi. Od srede 20. stoletja pa so si ženske lase krajšale in velikokrat kodrale. Če so predpasnike, krojene na pas, nosile kot pražnje in delovno oblačilo še v 20. letih 20. stoletja, so 50 let kasneje v rabi le še ob delu. Spodnja krila in čez pas segajoče spodnje srajce so bile v rabi do pred 80 leti. Sprva so bile spodnje hlače iz volne ali iz platna, po letu 1918 pa so se nosile že spodnje »hlače na smeh«. Vložke so si ženske same pletle in jih prekuhavale. Kasneje se nosijo daljše in bolj ohlapne spodnje srajce, ki jih po letu 1950 začnejo izpodrivati kombineže in tudi prvi nedrčki. Nogavice so bile doma spletene, zamenjajo pa jih najlonske in kasneje hlačne nogavice. Sprva visoke čevlje na vezalke izpodrinejo nižje krojeni čevlji na elastiko. Največ pa so se obuvali v cokle, tako ženske kot moški. Vaščanom Koroške Bele so zato pravili coklarji.

Za moško nošo je značilno, da so bile že od konca 19. stoletja v modi dolge temne hlače. Revnejši so imeli le dvoje hlač, »ta kmašne« in delovne. Ob toplejših dnevih pa so nosili še hlače do kolen, tudi »irhovke«. Srajce so bile še do leta 1940 bele oz. svetlejših barv. Včasih so nosili pletene ali iz blaga narejene »vestje« (telovnike). Suknjiči iz temnejšega blaga se nosijo že dobro stoletje. Starejši so še pred desetletji nosili klobuke in slamnike, delavci pa so se pokrivali bolj s čepicami. Bogatejši kmetje so pozimi nosili kučme in kožuhe. Splošno so se zimski plašči uveljavili po letu 1945. Pri delu so si tudi moški zavezovali predpasnike s prsnikom. V začetku prejšnjega stoletja so se še nosili polvisoki široko krojeni škornji, pozneje pa nizki čevlji na vezalke. Nogavice za vso družino so včasih ženske pletle in krpale same. Pražnje dopolnilo k moški noši so bile žepne ure. Premožnejši so imeli bolj dragocene in nekateri so za okras v ušesih imeli še uhan. Denar so spravljali v listnice ali v mošnje. V slednjih so prenašali tudi tobak. Nosili so še usnjene pasove ter usnjene torbe čez rame, tovarniški delavci pa industrijsko izdelane aktovke.

Tako moški kot ženske so nosili dolge spalne srajce, na senu pa so spali oblečeni. V zadnjih desetletjih se je oblačenje poenotilo.

Prehrana

Tradicionalne jedi so v večji meri zamenjale novosti in živila, ki so po letu 1950 dolgo veljala za luksuz. Prej pa so bile najpogosteje na mizi žganci, kaša, ješprenj in polenta z dodatki. Za veliko noč in božič so pekli potice iz malo boljše moke in suhega sadja. Krapci, pehtranovi štruklji, krofi in flancati so bili navadno ob pustu, žegnanju in ob žetvi. Včasih so kot postno jed pripravljali »aleluj« iz suhih repnih olupkov in jedli še nezabeljene jedi. Tipična delavska jed je bila fižolova pešta. Na kmetih so jedli skupaj s hlapci in deklami iz ene sklede, krožnike so uporabili le ob praznikih. V navadi so bili štiri obroki na dan: zajtrk, južina, mala južina in večerja. S sirarstvom in izdelovanjem masla se je ukvarjala le majerica v planini, ki je tudi kuhala pastirjem. Pred letom 1941 je kruh vsak petek pekel Zavelcin, kjer pa so imeli krušne peči, so kruh pekli doma.

V rovtu na Debelem brdu pri malici okoli leta 1950 (hrani Anica Šest)

Šege in navade

Porodnicam so pripravljali mastno kokošjo juho še pred 1940. Plenice so matere pripravile same in jih posušene pobrale še pred mrakom. Tudi otroka se ni smelo preveč gledati, ker bi ponoči slabo spal. Otročnica je kmalu po porodu morala k župniku, da je lahko babica odnesla otroka v »pinkovtrčku« h krstu še isti teden. Prvemu, ki so ga pri tem srečali, so podarili pogačo.

Vasovali so še pred drugo svetovno vojno. Del nevestine bale je bilo še do okoli 1960 peto kolo, kasneje so še vedno vozili posteljo, pernico, izvezeno posteljnino, posodo, ... Na vozu so peljali še kuro ali petelina, premožnejše neveste pa so imele na voz pripeto še kravo. Na poroko so vabili ženin ali priče. Ko so prišli po nevesto, so jo zaklenili in pokazali »drugo babo«. Svatom so »šrangali«, po poroki pa so otrokom vrgli pest drobiža. V novi hiši je nevesto postregla ženinova mati z janeževim čajem, rekoč: »Stopi v hišo pred možem, da boš imela besedo v hiši!« Na gostijo so prišli tudi »zaplečkarji« (nepovabljeni gostje), ki so po polnoči ukradli nevesto in zahtevali odkupnino.

Mrtve so položili na »špampet« (na posteljo so položili deske, jih prekrili s črnim ali belim prtom, in nato krsto). Mrtvec je bil oblečen v zakmašno obleko, zraven krste pa so mu položili še mrtvaške copate. »Vahtarjem« so stregli s kruhom, žganjem ali moštom. Ti so prepevali žalostinke kot Kadar jaz umrla bom, venček bel nosila bom ... ali Prišla bo pomlad, čakal bi jo rad ... Prišla bo grenka smrt ... Krsto so zabili, pokadili in poškopili z blagoslovljeno vodo, preden so jo sosedje iz hiše odnesli na belsko pokopališče. Še pred letom 1940 je v pusta napravljeni z dolgo šibo preganjal otroke. Na pepelnico sredo so mrtvega pusta nosili iz tovarne na Javorniku do Dežmana in naprej k Žvabu, kjer so imeli škafe vina. V župnika napravljeni je pusta škropil z vinom in molil, ostali so ga tudi škropili in zraven pili. Na koncu so ga razžagali. Pred sto leti so ob pepelnici še žagali slamnato babo. Dekleta pa so morala bosa tekati po snegu, dokler niso dobila »rdečih čeveljčkov«.

*Pustni sprevod leta 1970
(hrani France Zavelcina)*

Navada vlačanja ploha je bila živa do okoli leta 1980. Ploh so vlekli vaški fantje v primeru, da se tisto leto ni noben poročil. Potem so ploh prodali in izkupiček zapili. Na postno cvetno nedeljo v cerkev še nosijo blagoslovit begance in zelenje. Še pred 1941 so streljali z možnarji. Strelci so si zavezali bele predpasnike. Med velikonočnimi igrami je bilo priljubljeno sekanje in trkljanje pirhov. Na markovo so bile tri dni zapovrstjo procesije. Obleženi v belo so molili in škropili polja. Na telovo so bile procesije v belo oblečenih deklic, ki so v košarah nosile cvetje in z njim okrasile vas. Danes okrasijo le cerkev. Ob kresu še kurijo kresove, ob žeganju pa je bil belski semenj. Za svete tri kralje so včasih naokrog hodili preoblečeni fantje, a že dolgo ne pojejo več (od leta 1980). Na tepežni dan (nedolžni otročiči) so otroci pred desetletji še s šibami v rokah obhodili vas in pred hišami peli »Šipamo, šapamo, prosimo dobre potice«. Ob božiču pa so na smetišnici zakurili beganco in z njo pokadili v hiši in hlevu.

Krajevne znamenitosti in posebnosti

Cerkev je bila v uvodu že omenjena, zato naj omenim še sončno uro na cerkvenem zidu ter ob njej nagrobni spomenik Valentinu Plemlju. V zidu, ki cerkev obkroža, pa so kipec sv. Lenarta pred približno 80 leti zamenjali s kipcem Marije. Na vasi je še eno znamenje s kamnitim kipom device Marije iz okoli leta 1910. Znamenitost vasi je Francosko

*Štefančeva hiša s Francoskim znamenjem leta 1967
(hrani GMJ)*

znamenje, imenovano tudi Štefančevo znamenje, ker je bilo postavljeno leta 1812 poleg nekdanje Štefančeve hiše v spomin na osem padlih francoskih vojakov. Ohranila se je okoli 180 let stara freska (nekdanj jih je bilo več) na hiši Spodnjega Čopa, ki predstavlja sv. Florjana. Pri Glažarju pa se je ohranila hišna pročelna niša iz leta 1729. Po požaru leta 1917, ki je tako korenito spremenil že

zunanjo podobo Koroške Bele, so vaščani več let zapored organizirali »vahtanje Bele«, kar je pomenilo, da je bila vsako noč ena družina zadolžena, da opravi obhod po vasi. Za seboj je obhodnik vlekel debelo palico z železjem na koncu, da je vaščane opozarjal na svoje dežurstvo.

Karmen Kristan pa je na koncu svoje seminarske naloge o Koroški Beli leta 1985 dodala še spisek 68 takrat še znanih domačih hišnih imen, in sicer: Pri Petrovcu, Ševlu, Štefancu, Branceljnu, Blažunu, Zgornjem Čopu, Spodnjem Čopu, Guntarju, Jurčku, Joštanu, Janezku, Krešlu, Lipovcu, Medvedu, Majerju, Mlinarju, Mostarju, Ocetniku, Orehenku, Pediclnu, Svetinu, Vampretu, Zavelcinu, Muleju, Alešu, Aliču, Barbarneku, Bedermanu, Boltarju, Frtinu, Gvažarju, Jeroncu, Foltku, Kovaču, Kovačku, Klinarju, Krzrnarju, Ledrarju, Maričneku, Mehvaču, Mežnarju, Matijevcu, Krištanu, Petračneku, Petneku, Pajerju, Repku, Rjavčku, Štefucu, Škantu, Štibelnemu, Škurtneku, Učufanku, Ukču, Žvabu, Zupanu, Lpičneku, Kavčku, Štefelinu, Sušniku, Matičku, Zabrnčniku, Šilerju, Tušarju, Uševcu, Miševcu, Staneju in Pri Mejniku.

Blažunova hiša na Gorski poti 6 leta 1985 (hrani Jože Kristan)